

PŘÍSPĚVEK K METODOLOGII SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY

BLAHOŠLAV KRAUS

1. Východiska (k metodologii sociální pedagogiky)

a) Funkce vědy

Vydeme-li z toho, že funkcí vědy je v té nejobecnější rovině kultivovat život a řešit otázky existence a rozvoje lidstva, pak z tohoto pohledu sociální pedagogika naplňuje tuto představu v plné míře.

Tomu odpovídají i funkce výzkumu jako základního pramene vědeckého poznání. Bývají uváděny tři základní a to poznávací, prognostická a ovlivňující. Sociální pedagogika nepochybně v průběhu svého celkového vývoje potvrdila, že tyto funkce naplňuje. Bylo by to možné doložit nemalým množstvím materiálů a poznatků, které se snaží o objektivní pohled na jevy, problémy, které jsou předmětem bádání, stejně jako pokusy o prognózy, určení vývojových trendů a v neposlední řadě i snahy o jisté zpřesňování a doplňování teorie a případně i ovlivňování běhu událostí, uplatňování určitých řídicích mechanismů.

b) Vymezení sociální pedagogiky jako vědy

Na základě předcházejících úvah je možné oprávněně sociální pedagogiku definovat jako vědní disciplínu. Není to však jednoduché vzhledem k pestrosti a mnohoznačnosti jejího vývoje i různosti pojetí až do současnosti. Není také účelem této stati konfrontovat jednotlivé přístupy a pojetí (blíže viz Kraus, 1996, 117).

Pomineme-li některá krajní vymezení sociální pedagogiky (jako splynutí s teorií výchovy, či jako metodologický přístup k celé pedagogice vůbec), pak lze vyjít z toho, že patří nepochybně k disciplínám, které studují, analyzují, hledají cesty, jak se promítá „sociálně“ do života člověka, jak je „sociální“ uplatňováno ve vztahu k jedinci či sociálním skupinám a jak je tento proces jimi reflektován s cílem optimalizovat průběh těchto procesů za pomoci pedagogických metod a prostředků (Kraus 1998, 26).

Z tohoto hlediska se pak sociální pedagogika jeví jako transdisciplinární, mající vztah nejen k dalším disciplínám pedagogickým, psychologickým, sociologickým, ale též k antropologii, právu, ekonomii, teologii, medicínským disciplínám. Jako obzvláště aktuální se jeví diskuse o vztahu k sociální práci (Hroncová 1998, Ondřejkovič 2000).

c) Charakteristika úrovně vědy (s ohledem na sociální pedagogiku)

Vyjděme opět z obecných kritérií. Jako ukazatelé pro určení stupně rozvoje dané vědní discipliny bývají uváděny množství objevů, počty publikovaných prací, vědeckých pracovníků, pracovišť, rozsah investic (počty udělených grantů), efektivnost výsledků.

Pokud jde o kapacity personální a pracovišť, pak je možné konstatovat, že neexistuje žádné samostatné pracoviště, které by se specificky a systematicky zabývalo otázkami sociální pedagogiky. Sociální pedagogika se rozvíjí v průběhu posledních deseti let na několika vysokých školách v rámci kateder pedagogiky a, pokud je mi známo, ve dvou případech mimo tyto katedry a to na Ústavu sociálních studií při PF v Hradci Králové a nejnověji na Institutu mezioborových studií na MU v Brně. Počet pracovníků, kteří se daným oborem intenzivněji zabývají nečiní zhruba ani dvě desítky. Stejně tak skromně vyzní i počet publikovaných prací, které by bylo možno zahrnout do okruhu otázek týkajících se sociální pedagogiky. Jedná se o ojedinělé práce monografického charakteru (Hradečná, M.a kol. Vybrané problémy sociální pedagogiky, Praha 1998, Klapilová, S. Kapitoly ze sociální pedagogiky, Olomouc 1996, Přadka, M., Knotová, D., Faltýsková, J. Kapitoly ze sociální pedagogiky, Brno 1998, Kraus, B. Sociální aspekty výchovy, 1998, 1999, Hradec Králové), řádově opět asi o desítku statí v časopise Pedagogika, o něco větší počet článků na stránkách Pedagogické orientace. Poněkud příznivěji se jeví množství statí uveřejněných ve sbornících z konferencí. Speciálně k problémům sociální pedagogiky byly v uplynulých letech organizovány konference na PF v Brně, Ústavem sociální studií na VŠP v Hradci Králové, k otázkám multikulturální výchovy na PF v Olomouci, ke stejné tématice také na PF v Liberci a nejposlednější na Institutu mezioborových studií na MU v Brně (Sociální pedagogika jako vědecká a společensky užitná disciplína).

Uvedené skutečnosti hovoří o tom, že úroveň a stav rozvoje Sociální pedagogiky jako vědní discipliny je poznamenán tím, že stál po celých čtyřicet poválečných let stranou pozornosti a teprve se konstituuje a je relativně na počátku svého rozvoje.

Uvedený pohled je možné doložit také např. konstatováním J. Průchy, když si klade otázku, co nevíme a potřebujeme vědět o současném základním vzdělání. Mimo jiné hovoří o tom, že chybí poznatky o edukačním klimatu ve třídách základní školy, o sociokulturním zázemí žáků v souvislosti s měnícím se sociálním a majetkovým rozvrstvením rodin, o závislosti výchovně vzdělávacího procesu podle toho, zda probíhá ve městě či na venkově, o vlivech

nových sociokulturních a socioekonomických poměrů ve společnosti ad. (Průcha 1998, 236).

2. Cesty k poznávání reality (v rámci sociální pedagogiky)

a) Předmět zkoumání sociální pedagogiky

Odpověď na tuto otázku se z pohledu metodologie jeví jako kardinální a může zřetelně napomoci vymezení dané vědní disciplíny. V nejširším pojetí je objektem poznání a zkoumání sociální realita a z ní pak především všechny věci, jevy, procesy, situace, které souvisejí s výchovou. Jedná se v zásadě o dvě oblasti, které jsou předmětem jejího zájmu. V prvé řadě jsou to ty oblasti výchovy a celého vývoje osobnosti, kde výrazným faktorem vstupujícím do těchto procesů je prostředí a kde na základě jeho analýzy je možné dospět k určitému výchovnému ovlivňování specifickými postupy. Druhou oblastí je výchovný proces v situacích, kde se jedná již o potencionálně sociálně patologicky jednající lidi, kteří začínají být z hlediska života společnosti problémem.

Konkrétním objektem zkoumání se stávají primárně děti a mládež, začleněné do různých sociálních skupin a institucí (rodina, škola, zájmové organizace, vrstevnické skupiny, ale též skupiny charakteru etnického, imigranti, závadové skupiny apod.). Parciálně se pak zájem dotýká i dospělých resp. starých lidí (např. v souvislosti s kulturně osvětovou činností, trávením volného času).

V souvislosti s nazíráním na objekt zkoumání, lze uvažovat dva druhy vlastností (stavů, procesů) a to absolutní a relativní (Nowak, 1975, 54):

- Absolutní jsou ty vlastnosti, které lze uvažovat samy o sobě nezávisle na ostatních lidech a sociálních souvislostech, jako jsou znaky fyziologické, demografické, inteligence apod. Tyto znaky sociální pedagogika také reflektuje.

- Relativní existují ve vztahu k ostatním lidem, jako např. sociální role, členství ve skupině, některé se objevují v momentě srovnávání (deviantní chování, být starší apod.) a jsou pro sociální pedagogiku velmi důležité. Zvláštní místo mezi těmito vlastnostmi z pohledu sociální pedagogiky zaujímají ty, které lze označit jako kontextuální, tedy nabývající určitých kvalit a dimenzí v souvislosti s prostředím, klimatem, ve kterém se jedinec (skupina) nachází. Přitom souvislosti je třeba sledovat a vnímat vždy v oboustranné determinaci.

b) Základní přístupy k poznávání reality

Do sociální pedagogiky se promítají dva zásadní pohledy na vnímání sociální reality a to pohled pozitivistický a humanistický (Pilch, Lepalczyk 1995, 40).

- Pozitivistický pohled bychom mohli stručně vyjádřit jako „tady a teď“. Má blízko k přístupům přírodovědným především akcentem na kvantifikaci zkoumaných jevů, vlastností.

- Humanistický přístup již svým základním založením je sociální pedagogice nepochybně bližší. Preferuje kvalitativní analýzu v celé složitosti daného problému, ve všech vztazích a souvislostech společensko historických i situačních. Tento pohled je blízký hermeneutické pedagogice.

Z předcházejících dvou přístupů ke zkoumání pedagogické reality vyplývá také dvojitá možnost popisu jevů, procesů, situací. Prvá mající charakter faktografický, tedy výzkumník popisuje to co vnímá či fakticky zjistil (např. z dokumentů, statistik apod.). Druhá označovaná jako „chápající“ (Nowak, 1975, 86) umožňuje popis v příčinných souvislostech, v souvislosti s vnějším kontextem a někdy i s možnými důsledky. I když v sociální pedagogice i fakta jsou podstatná a někdy velmi důležitá, na rozdíl od např. fyzika, kterého nikdy nebude zajímat co „cítí“ zkoumané atomy, sociální pedagog tuto dimenzi nemůže opustit a naopak analýza zkoumaného ve všech vnitřních i vnějších souvislostech je pro něho zásadní.

c) Interpretace získaných výsledků (výklad událostí, jevů)

Vzhledem k preferenci humanistického přístupu při zkoumání pedagogické reality a „chápajícího“ popisu má zásadní význam v celém procesu zkoumání interpretace, výklad sledovaných jevů, procesů, situací. Možných postupů (vědeckých) je několik: genetický, kauzální, statistický, hypotetický, funkcionální, teleologický. I při interpretaci získaných výsledků sociální pedagogika respektuje určitý „celostní model formování člověka“, tedy i komplexní přístup k výchovnému procesu.

3. Specifika v metodologii sociální pedagogiky

Zmíněná transdisciplinarita z hlediska metodologického znamená, že sociální pedagogika využívá výzkumných metod nejen pedagogických, ale ve značné míře i sociologických a psychologických, případně z dalších vědních oborů.

Zmíněná multifaktorová determinace zkoumaných jevů a procesů vede při jejich vyhodnocování k využití faktorové analýzy. Ta umožňuje hledat vztahy mezi faktory prostředí (např. znaky rodinného prostředí – demografické, ekonomické, kulturní) a údaji o osobnosti

dítěte (chování, úspěšnost ve škole, hodnotový systém apod.), či o stylu a charakteru výchovy. Výsledná matice korelací pak může ukázat ty závislosti, které jsou skutečně signifikantní. Celý tento postup je ovšem provázen problémy kvantifikace sociálních jevů, o nichž jsme se již zmínili.

Základní metodologický problém, se kterým se sociální pedagogika potýká, jsou možnosti standardizace. Velmi obtížně se stanovuje standardní jednotka. Je to možné jen např. v případě využití demografických dat, či ekonomických ukazatelů apod. Stejně tak není prakticky možné standardizovat prostředí. To souvisí s tím, že v sociální realitě nelze šetření opakovat.

V rámci výzkumů v sociální pedagogice dochází velmi často k zjišťování vlastností různých výběrových souborů. Taková šetření jsou pak nepochybně zatížena výběrovou chybou. Velmi pak záleží, jakým způsobem byl výběr pořízen. Nejčastější jsou výběry stratifikované, respektující princip nahodilosti. Ovšem své místo mají i výběry záměrné a to v souvislosti s výzkumy kvalitativního charakteru.

Také to, že badatel při zkoumání sociálně pedagogických jevů většinou vstupuje do objektivní reality a svým způsobem ji poznamenává, může ovlivnit objektivnost výsledků výzkumu. Není možné se beze zbytku vyhnout ani subjektivnímu pohledu pozorovatele a je většinou velmi obtížné zachovat empatickou neutralitu.

Specifičností metodologie sociální pedagogiky je také odborný jazyk, který používá a s tím související odborná terminologie. Problém je v tom, že základem pro odborný jazyk je v zásadě jazyk přirozený, tedy využívající běžné slovní zásoby. Výhodou je, že je srozumitelný širokým vrstvám celé populace, na druhou stranu však snižuje míru exaktnosti ve srovnání s jazykem věd přírodních či např. medicíny.

Mezi zvláštnosti metodologie sociální pedagogiky je také třeba uvést to, že preferuje určité výzkumné metody a techniky. Dá se říci, že i při výzkumu v rámci sociální pedagogiky dominují explorativní metody (dotazník, anketa, rozhovor). Vedle toho však velmi často je využívána obsahová analýza dokumentace osobní či školní. Využívány jsou i ratingové techniky (různé posuzovací škály) a také sémantický diferenciál. Velmi blízké sociální pedagogice je využití sociometrické techniky a rovněž i pozorování.

Zvláštní pozornosti zasluhují techniky kazuistického charakteru, včetně různých anamnéz příp. katamnéz týkající se objektu ale i subjektu výchovy ve smyslu jedince i celých skupin a pak hlavně etnografické přístupy. Ty se snaží sledovat prostředí, což je pro sociální pedagogiku jedna ze základních kategorií, ne zevně, ale

očima těch, kteří se na tvorbě tohoto prostředí podílejí (Pelikán 1998, 233). Ve snaze proniknout do zkoumaného prostředí a přitom je svou akcí nenarušit staví na principu „zúčastněného pozorování“. Zvláštní kapitolu etnografického výzkumu tvoří záznamy (od běžných terénních poznámek až po „reflexní deník“, ve kterém nejde jen o deskripci pozorovaného a slyšeného, ale i o vlastní dojmy badatele) (Pelikán 1998, 234).

Literatura

- HRONCOVÁ, J.: Analýza vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. *Pedagogická revue*, 1999, č.3, s.241-246.
- KRAUS, B.: Spoločenské proměny a středoškolská mládež. *Sociológia*, 1992, č.6, s. 588-593.
- KRAUS, B.: Pohled na současnou sociální pedagogiku. *Pedagogika*, 1996, č. 2, s. 117-124.
- KRAUS, B.: Úkoly sociální pedagogiky. In *Sociália 97 – Pomoc potrebným. Sborník z odborného semináře ÚSS PF VŠP v Hradci Králové*. Hradec Králové: Líp, 1998, s.25-31.
- MOŽNÝ, I., RABUŠIC, L.: *Úvod do metodologie vědy pro sociology*. 1. vyd. Brno: 1989
- NOWAK, S.: *Metodologie sociologických výzkumů*. 1. vydání, Praha: Svoboda, 1975.
- ONDREJKOVIČ, P.: Príspevok k otázkam vzťahov sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. *Pedagogika*, 2000, č.2, s.181-191.
- PELIKÁN, J.: *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 1. vydání Praha: Karolinum, 1998.
- PIETER, J.: *Poznawanie srodowiska wychowawczego*. 1.vydání Wrocław: PAN, 1960.
- PILCH, T., LEPALCZYK, I.: *Pedagogika społeczna*. 2.vydání Warszawa: Żak, 1995.
- PRŮCHA, J.: České základní vzdělání: Nálezy pedagogického výzkumu. *Pedagogika*, 1998, č.3, s.212-242.
- SKALKOVÁ, J. *Tradice hermeneutické pedagogiky a její vývoj v druhé polovině 20. století*. 1.vydání Praha: PÚJAK ČSAV, 1992.

AUTOR – KONTAKT:

Doc. Dr. Blahoslav Kraus, CSc.
Ústav sociálních studií
Pedagogická fakulta
Univerzita Hradeck Králové
Víta Nejedlého 573
Hradec Králové

Tel.: (049) 5061 366
E-mail: blahoslav.kraus@uhk.cz